

ENDÜLÜS VE MAĞRİB HATTATLARI

Abdulkadir Yılmaz

Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü

akyilmaz@atauni.edu.tr

Öz

İslâm'ın ilk dönemlerinde Hicaz bölgesinde farklı isimlerle adlandırılan yazı daha çok *kûfî* diye şöhret bulmuştur. Doğu bölgelerinde aynı kûfî kullanılırken Endülüs ve Mağrib'de asıl kûfiden biraz farklı olan “*Mağrib kûfisi*” tercih edilmiştir. Daha sonra İslam âleminde kûfiden doğan farklı yazı çeşitleri türemiş ve kûfinin yerini almıştır.

Kuzey Afrika'da İslâmiyet'in yayılmaya başlamasıyla Müslüman olmaya başlayan bölge insanı ilk dönemlerden itibaren yazıya gereken ihtimamı göstermiş ve Mushaf yazımı önem kazanmıştır. Yazının gelişmesinde ve yayılmasında halife, sultan, emir ve vezir gibi devlet adamlarının büyük pay sahibi olduğu görülmektedir.

Mağrib ve Endülüs'te birçok müstensih, hattât ve verrâk yetişmiştir. Bunun yanında bezemecilik, kitap istinsahı ve ciltçilik sanatları da gelişmiştir. Endülüslü verrâklar en mâhir verrâklar olmuştur. Pek çok sanatkârda olduğu gibi burada yetişen birçok sanatkârın biyografi ve eserleri de yeterince elimize ulaşamamıştır. Müslümanlar ibadet için mescitler inşâ etmeye; Kur'ân, hadîs, fıkıh vs. ilimleri yaymaya ve bunları insan hayatında etkili kılarak erdemli insanlar yetiştirmeye gayret etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Mağrib, Kâtib, Nessâh, Verrâk.

Andalusian and Maghrebi Calligraphers

Abstract

Script, called by various names in Hejaz region in the early stages of Islam, mostly called as Kufic. While same type of Kufic was being used in Eastern regions, Maghrebi Kufic which is a little different than the original Kufic was preferred in Andalusia and Maghreb. Different font types were

derived from Kufic style in Islamic World later on and they superseded this style.

People in the region began to become Muslim starting with the spread of Islam in North Africa have shown diligence and Mushaf writing gained importance. It can be seen that statesmen such as caliphs, sultans, ameurs and viziers were the biggest supporters of development and deployment of writing.

Many scribal, calligraphers and stationers were raised in Maghreb and Andalusia. In addition to these, art of decorations, book copying and bookbinding were developed. Andalusian stationers had been the most adept stationers of all in those times. As with most of artists, biographies and works of many artists who were raised in this region could not reach us sufficiently.

Muslims have strived to construct mosques for worship, spread sciences such as Quran, Hadith, Fiqh and cultivate virtuous people using these sciences in human life.

Keywords: Andalusia, Maghreb, Writer, Book Copier, Stationer.

Endülüs ve Mağrib

Arapça'da "Endelüs" şeklinde telaffuz edilen bu isim Türkçe'de "Endülüs" olarak kullanılır. 711-1492 yılları arasında sekiz asra yaklaşan İslâm varlığının önemli bir bölgesi olan Endülüs; Pirene (Pyreánáe) yarım adasına Arapların verdiği isimdir¹.

İlk kez Arapların kullanmış olduğu "Endülüs (Endelüs)" isminin menşei kesin olarak bilinmemektedir². Ancak ilk defa fetihten sonra M. 716 yılında basılmış bir sikke üzerinde görülen ismin V. Yüzyılda Kuzey Afrika'ya geçmeden önce on sekiz yıl kadar İspanya'nın güneyinde kalan Vandallar'ın (Vandalus) adından türetilmiş olabileceği (Vandalicia "Vandal ülkesi") kabul edilmektedir³.

¹ C. F. Seybold, "Endülüs", **İA**, İstanbul 1988, IV/270.

² Seybold, a.g.m., IV/270.

³ Seybold, a.g.m., IV/270; Philp K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1995, II, 783; Mehmet Özdemir, "Endülüs", **DİA**, İstanbul 1995, 11/ 211-225.

Endülüs, kendine has coğrafi, siyasî, sosyal ve kültürel özellikleriyle İslâm ve Avrupa tarihi içerisinde özel konumu ve önemi olan bir bölgedir. Yeryüzündeki üç büyük semavî din mensubu topluluklarının aynı çatı altında bir arada yaşamalarından meydana gelen ortak bir kültür bölgesidir⁴.

Afrika kıtasının kuzeyinde bulunan Mağrib, Türkçe’de “batı” anlamına gelmektedir. Bölge olarak Doğu İslâm dünyasının en uç noktası kabul edilen Mısır’dan Atlantik Okyanusu’na kadar uzanan Kuzey Afrika Bölgesi ve Güney Sahra, İslâm kaynaklarında “Mağrib” diye isimlendirilmektedir. Günümüzde Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya bu coğrafyada bulunmaktadır. Mağrib üç kısma ayrılmıştır: Bunlar Uzak Mağrib denilen “Mağrib-i Aksâ”, Orta Mağrib denilen “Mağrib-i Evsat” ve Yakın Mağrib denilen “Mağrib-i Ednâ”dır. Bazı kaynaklarda Endülüs de Mağrib bölgesine dâhil edilmiştir⁵.

İslâmiyet’in Doğu’da İran’a kadar yayılması yanında, Batı’da da Emevîler Devri’nde bütün Kuzey Afrika Müslüman oldu. İslâm’ın bölgede yayılması Mushaf’ın önemini ve dolayısıyla yazının bilinmesi zarureti ortaya koydu. Böylece yazı; Kuzey Afrika’da ve İspanya’da yayıldı. Arap yazısının Kuzey Afrika’da ilk gelişmesi M. 670 yılında kurulan Kayrevân şehrinde başlayarak geliştiğinden bu yazıya **Kayrevânî yazısı** denildi. Mûcidi bilinmemektedir⁶. Özellikle harflerinde sertliğin hâkim olduğu bu yazı, Kayrevân’dan Endülüs’e geçtiğinde burada Endülüs yazısı ismini almıştır. Kayrevânî Doğu Arap yazısına yakındı; Endülüs yazısı ise Doğu Arap yazısından oldukça uzaklaşmıştı⁷.

Kûfî yazı, özellikle Endülüs’te ve Mağrib’te **Mağribî** ismiyle kullanılmıştır⁸. Tarih boyunca **Kuzey Afrika, Endülüs ve Mağrib**’de yuvarlak çizgiler kazanan **kûfî** hattına **el-Hattü’l-Mağribî, el-Kûfiyyü’l-Mesâhifi’l-Garbî** veya **Hatt-ı Endülüsî, Endülüs yazısı** da denmiştir. İslâm coğrafyasının tümünden ziyade yalnız bu bölgelere has bir yazı türü olan bu

⁴ www.endulus.net/endulustarihi/yeradlari.htm

⁵ Geniş bilgi için bkz., İbrahim Harekât, “Mağrib”, **DİA**, Ankara 2003, 27/314-318.

⁶ Nihad, M. Çetin, “Arap”, **DİA**, İstanbul 1991, 3/280.

⁷ Alparslan, a.g.m., s. 31.

⁸ Bkz. Uğur Derman, *Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul 2002, s. 5.

yazı⁹, kûfînin köşeli özellikleriyle, neshin yuvarlak biçimleri arasında bir geçiş olarak karakterize edilmektedir¹⁰.

Müslümanlar, İslâm Dîni'ni yaymak ve yaşatmak için Doğu'ya seferler yaptıkları gibi Batı'ya da yapmışlardır. Batı'ya yapılan seferlerin en önemlisini Kuzey Afrika'ya yapılan seferler oluşturmaktadır. Müslümanlar Allahu Teâlâ'nın kitabını bu beldelere hafızalarında aktarıırken aynı zamanda iki yazı çeşidini de yanlarında getirmişlerdir. Bu Hatt-ı Hicâzî denilen yumuşak Mekkî yazı ve sert köşeli kûfî yazıdır. Böylece Müslümanlar 50/670 senesinde Afrika'nın kuzeyinde bulunan Kayravân'a yerleştiler. Bu yeni İslâm başkentinde Mağrib halkı arasında Kur'ân eğitimi ve yazımı yayılmaya başladı. Buradan da fetih yoluyla Endülüs'e intikal etti. Böylece Arap yazısı Doğu'dakinden farklı kendine has bir yazı olarak gelişmeğe başladı ve bu yazı ilk önce Kayravân'a nisbetle Hatt-ı Kayravân, daha sonra Hatt-ı Mağribî diye isimlendirildi. Nitekim bundan maksat da Endülüs ve Kuzey Afrika yazıları idi¹¹.

Kuzey Afrika'da İslâmiyet'in yayılmaya başlamasıyla Müslüman olmaya başlayan bölge insanı ilk dönemlerden itibaren kitâbete ve Kur'ân-ı Kerîm yazımına gereken ihtimamı göstermiş, Mushaf'ın ezberlenmesini, korunmasını ve yazılmasını önemli bir vazife addetmişlerdir. Bunun yanında ibadet için de mescitler inşâ etmeye; Kur'ân, hadîs, fıkıh vs. ilimleri yaymaya ve bunları insan hayatında etkili kılarak erdemli insanlar yetiştirmeye gayret göstermişlerdir.

Mushaf'ın korunmasında, ilmin yayılmasında en etken unsur, şüphesiz kitâbet yani yazı olmuştur. İslâm'ın ilk dönemlerinde kullanılan yazı çeşidi genelde kûfî yazıdır. Ancak zamanla farklı yazı çeşitleri bulunmuştur. Şüphesiz yazının gelişmesinde ve yayılmasında en büyük pay sahipleri özellikle halife, sultan, emir ve vezir gibi devlet ricalinin desteklediği kâtibler, verrâklar, nessâhlâr ve hattâtlar olmuştur.

Arap yazısının Mağrib'e intikalinde ilk durak olan Kayravân'da birçok Mushaf, tefsir, fıkıh ve diğer dînî eserler kûfî hatla normal, bazen de

⁹ Abdulkadir Yılmaz, *Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstılahları*, İstanbul 2004, s. 86, 117, 208.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz., Yılmaz, "Endülüs ve Mağrib'te Kufî Hattının Tarihi Gelişimi", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, *Erzurum 2012*, sy. 29, s. 121-139.

¹¹ Sühâ Mahmûd, "Kitâbetü'l-Mesâhif fi'l-Endülüs", *Mecelletü'l-Bühûsi ve'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye* sy. 7, (4.sene), s. 144-145.

renkli deriler üzerine altın mürekkeple yazılmıştır. Nadir de olsa beyaz deri üzerine altın mürekkeple yazılmış eserler de vardır. Mesela Fadl'ın Mushaf'ı böyle bir deri üzerine yazılmış bir eserdir.

Endülüs ve Mağrib'de hat sanatı yanında mürekkeçilik, ciltçilik, süsleme, dericilik vs. sanatlar da fevkalade bir seviyededir. Yazının güzelliğinde, görünümünde ve kalıcılığında mürekkebin önemi büyüktür. Bu sebeple hattatlar çeşitli mürekkepler yapmışlardı. Bu mürekkeplerin malzeme ve hazırlanışı onların tecrübelerine dayanıyordu. İlk dönem hattatları yaptıkları mürekkebin sırlarını asla açıklamıyorlardı. Yazılar nasıl şehirlere nisbet ediliyorsa mürekkepler de yapıldıkları yerlere nisbet ediliyordu. Bağdat, Kûfe, Şam, Mısır, Kayravân mürekkepleri gibi. Mürekkep, çeşitli maddelerden yapılıyordu. Mesela altın mürekkep yanında dut ve nar suyu ile Arap zamkı karışımı mürekkepler de yapılıyordu. Bu mürekkepler Avrupa mürekkeplerinden farklıydı. Şöyle ki eski mürekkeplerin terkibinde bulunan maddelerin sağlamlığı sebebiyle sıcaklık onu pek etkilemiyordu. Ancak Avrupa mürekkepleri sıcaktan ve rutubetten etkileniyordu. Bunlar çeşitli renkli mürekkepler yanında “sâbit” ve “gayr-i sâbit” mürekkepler de kullanmışlardı. “Sâbit” bozulmayan, “sabit olmayan” ise zamanla bozulan bir mürekkepti¹².

Debbağlık Kayravân ve Afrika'da gelişmeye devam ediyordu. Şark'ta olduğu gibi Batı'da da yazı malzemesi olarak “rık” kullanılıyordu. Rık, kitabet ve istinsah için hazırlanan bir deridir. Bu malzeme, Hicri dokuzuncu asrın sonuna kadar Mushaflarda, sikkelerde, akitlerde, ilmî dîvânlarda ve diğer yazışmalarda kullanılıyordu. Buna mukâbil Doğu'da deri yerine Hicrî dördüncü yüzyılın başlarında kâğıt kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Afrikalılar ise hem deriyi hem de kâğıdı birlikte kullanıyorlardı¹³.

Endülüslüler, kitap yazmada, onu süslemede ve ciltlemede ileri bir seviyeye ulaştılar. Ciltçilikte hattâtların, müzehhiblerin ve nakkâşların büyük bir rolü vardı. Bunlar, yazma eserlerin ve özellikle Mushafların muntazam, müzeyyen, estetik ve güzel olması için tam bir yardımlaşma içindeydiler. Kitabın güzel ve sağlam görünmesi için görünümüne büyük bir itina gösteriyorlardı. Bu sebeple kitabın sadece dışını değil iç kısmını da en güzel

¹² Muhammed es-Sâdık Abdullatif, “Duhûlu'l-Mushafî'ş-Şerîfi li-İfrîkiyye (Tunus) ve İntişârû'l-Hattî'l-Arabiyyi Hattâ'l-Karni 5 H.”, <http://www.attarikh-alarabi.ma/Html/adad14partie6.htm>

¹³ Muhammed es-Sâdık, a.g.y..

şekilde tezyîn ediyorlardı¹⁴. Verrâklar, eserlerinde yazının doğru imlâsı ve güzelliği yanında ciltlerinin ve bezemelerinin de çok güzel olmasına dikkat ediyorlardı. Çünkü verrâk; kâğıtçılıkla, kitâbetle, kitap sanatlarıyla, istinsâhla ve yazma eserlerin alım-satımıyla meşgul olan sanatkâr insanlardı. Bu sebeple madde ve mananın estetik olarak birbiriyle uyumunu sağlamaya çalışıyorlardı. Yani zâhirde göze hitâb eden nefis bir sanat, içte ise sanat güzelliği ile beraber kıymetli bir mana vardı.

Mağrib ve Endülüs'te birçok müstensih, hattât ve verrâk yetişmiş, bezemecilik, kitap istinsahı ve ciltçilik sanatı gelişmiştir. Endülüslü verrâklar en mâhir verrâklar olmuştur. III. Abdurrahman'ın (ö. 961) sarayında müstensihlerin, kâtiplerin ve müzehhiplerin en mahirleri istihdâm edilmiştir¹⁵.

Halife Müstansır Billâh (ö. 976)'ın –kendi konumunda olanlarda pek rastlamadığımız- büyük bir kütüphanesi vardı. Nitekim Halîfe Kurtuba'daki sarayında mücellit ve nessâhların en mahirlerini topladı. Sarayı kitap ve kitap sanatçılarıyla doluydu. Saray nâsihlerin, mücellitlerin, müzehhiplerin bir araya geldiği bir atölye görünümündeydi¹⁶. Bu durum onun kitaba ve sanatçılara verdiği önemi açık bir şekilde göstermekteydi. İbn Hatîb'in bildirdiğine göre Gırnata Emîri Abdullah da yazısı eşsiz bir emirdi¹⁷.

Muvahhidler zamanında yetişmiş iki mücellidin ismi günümüze ulaşmıştır. Bunlar Mushaf'lara murassa ciltler yapmakla tanınan Ömer b. Mercî el-İşbilî ve Ebû Amr Bekr b. İbrâhîm el-Mücâhid el-Lahmî el-İşbilî'dir¹⁸.

İslâm âleminde revaçta olan hüsn-i hat, cilt, tezhîb, minyatür ve ebrû gibi sanatlar Avrupa'ya Endülüs yoluyla geçmiş ve Hıristiyan dünyası bu kitap sanatlarıyla tanışmaya başlamıştır.

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Endülüslü birçok hattat yanında Endülüs halifelerinin saraylarında birçok hattâtenin de yetiştiği ismen de olsa zikredilmektedir. Kurtuba'nın doğusundaki er-Rabad'da yüz yetmiş kadın hattatın kûfî hatla Mushaf yazdıkları bilinmektedir¹⁹. Bunların gece-gündüz kûfî hattıyla Mushaf yazdığı ve özellikle geceleri yazarken sokak

¹⁴ Ömer Rıdâ Kehhâle, *el-Funûnu'l-Cemîle fi'l-Usûri'l-İslâmiyye*, Dimeşk 1392/1972, s. 176.

¹⁵ Sühâ Mahmûd, a.g.m., s. 149; Muhammed es-Sâdik, a.g.y..

¹⁶ Sühâ Mahmûd, a.g.m., s. 149.

¹⁷ Sühâ, a.g.m., s. 154.

¹⁸ Sühâ, a.g.m., s. 152.

¹⁹ Sühâ, a.g.m., s. 155.

lambalarının ışığından faydalandıkları tarihçiler tarafından nakledilmektedir²⁰.

Belensiye’de özel hattâtlar medresesi vardır²¹. İbn Halîl bir Mushaf’ın sonunda “Bu kitabı (Kur’ân’ı) bir defa kesilmiş bir kalemlle yazdım” ifadesini gördüğünü söylemektedir²².

İbn Hazm, Endülüslü hanımlardan bahsederken Kur’ân ve yazı gibi bazı ilimleri onlardan öğrendiğini anlatmıştır. Kurtuba ve çevresinde hüsn-i hatt sahasında nâdîde hattâtelere ve nessâheler yetişmiş ve bu hanım sanatçılar eşsiz ve güzel yazılarıyla Mushaflar yazmışlardır²³. Karşımıza genelde erkek hattatlar, kâtibler, müstensihler çıkarken bayan hattatlara yeterince yer verilmemiştir. Bazı kaynaklarda hattâtelere isimleri zikredilmeden sadece sayılarının çokluğundan bahsedilmiştir. Bayan hattatların zikredilmeyip gizli tutulmasında en önemli faktör, muhtemelen o dönem inanç, örf, adet ve toplum etkisidir.

Bilindiği üzere Mağrib, Batı Afrika ve yedi yüz küsur sene hüküm süren Endülüs kitap sanatları hakkında ülkemizde yeteri kadar çalışma bulunmamaktadır. Nitekim kaynaklarda Endülüs ve Mağrib yazısı ile hattatları hakkında derli toplu bir bilgiye rastlayamadık. Bu sebeple kaynak bulmada büyük sıkıntılarla karşılaştık. Özellikle biyografik eserlerden hareketle Endülüs ve Mağribli kâtibleri, hattatları, müstensihleri bulmaya çalıştık. Ancak sanatları, yazıları hakkında bize ışık tutacak numûnelere yeterince rastlayamadık. Çünkü Avrupa’nın Endülüs’e karşı uyguladığı yıkım ve tahribât politikası birçok eserin günümüze ulaşmasına sebep olduğu gibi bu muazzam medeniyetin yok olmasına da neden olmuştur. Bu sebeple Endülüs ve Mağrib yazısı ve hattatları hakkında bir çalışma yapmaya karar verdik. İlk önce kaynaklardan tesbit edebildiğimiz hattat, kâtib, nessâh vs.nin isimlerini kaydettik. Yazı numunelerini bulabildiysek aldık. Ve bunları vefat tarihlerinin önceliğine göre sıralamaya tabi tuttuk. Ölüm tarihleri yüz yıl olarak verilenleri yine sıralamadaki yerlerine koyarak tertibi bozmamaya çalıştık. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında hiçbir bilgi verilmemiş olanları da en sona ekleyerek sıralamayı tamamladık. Ancak yapılan çalışma makale

²⁰ http://alzhour.com/culturedetails_print.asp?CID=12501

²¹ Sühâ, a.g.m., s. 156.

²² Nâcî Zeynuddîn, *Musavvaru'l-Hatt'ı-l Arabî*, Bağdat 1388/1968, s. 332; Sühâ, a.g.m., s. 154.

²³ Sühâ, a.g.m., s. 156.

ölçülerini aşınca hocalarımın tavsiyesine uyarak bunu iki makale yaptık. Böylece “Endülüs ve Mağrib’te Kufi Hattının Tarihi Gelişimi” ve “Endülüs ve Mağrib Hattatları” isimli makaleler oluştu.

Dünya devletleri içinde uzun soluklu nâdir devletler içinde bulunan Endülüs maalesef yıkıldıktan sonra büyük yıkımlara ve tahriplere maruz kalmış; Avrupa kültür ve medeniyetinin kaynağı olan yazılı ve plastik binlerce eserin birçoğu günümüze ulaşamamıştır. Bunların meçhûl kalmasında en büyük payın, medeniyetleri ve kültürleri yok ederek kendilerini kültür ve medeniyetin kurucusu göstermeye çalışan art niyetli milletlere ait olduğu asla göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple Türk-İslâm kültür, medeniyet ve sanatı üzerindeki sis perdeleri kaldırılmalı ve bunların dünya medeniyeti üzerindeki gerçek payı artık gözler önüne serilmelidir. “Her şey aslına rucu eder” fehvasınca bu medeniyet, kültür ve sanatların ilk sahipleri ve menşeleri açık ve seçik olarak ortaya konulmalıdır.

Endülüs ve Mağrib Hattatları

1) **Abdolvâhid b. Abdûn b. Abdolvâhid:** Mağribîdir. İlimde, fazilette, eğitimde ve öğretimde, hüsn-i hatta ve sanatta eşsiz bir zat olup H. 300 tarihlerinde yaşamıştır²⁴.

2) **Ahmed b. Muhammed el-Kasrî:** Kayravân’da ikâmet etmiştir. Fakirdi, kitapları toplar ve onları ezberlerdi. Zamanında akranlarının yazamadığı kadar eser yazmıştı. “Kırk senedir kalemimin mürekkebi kurumadı” derdi. Malikî şöyle anlatıyor: “Ahmed, bir gün Sûse’deki şeyhi Yahya b. Ömer’i ziyarete gider. Onun bir kitap telif ettiğini görür. O eseri yazmak ister, ancak deri alacak parası yoktur. Hemen çarşıya gider ve gömleğini satar. O parayla deri alır, eseri yazar ve hocasına okur; sonra Kayravân’a döner”. Ahmed b. Muhammed 322/934 yılında vefat etmiştir²⁵.

3) **Ebü’l-Arab Muhammed b. Ahmed et-Temîmî:** Hayatı hakkında bilgi bulunamamıştır. Yazısının ve hareketlerinin güzel olduğu ve birçok kitap yazdığı bilinmektedir. 333/945 tarihinde vefat etmiştir²⁶.

4) **Yûsuf b. Muhammed b. Se’îd:** Kurtuba’lıdır. Künyesi Ebû Ömer veya Ebû Amr’dır. Hüsn-i hattı seyahat ederek öğrenmiş, ilim ve

²⁴ Müstakîmzâde, Süleyman Sa’deddîn, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928, s. 295.

²⁵ Muhammed es-Sâdık, a.g.y.

²⁶ Muhammed es-Sâdık, a.g.y.

sanata vâkıf, ehl-i kemâl bir zâttır. Mutad olduğu üzere talebelerinin eğitimiyle meşgulken memleketinde 334/946 (mesken-i Kudüs²⁷) tarihinde vefat etmiştir²⁸.

5) Ahmed b. Ömer eş-Şa‘rî: Kurtubalıdır. Künyesi Ebû Bekr’dir. Verrâk ve mukrî²⁹ idi. Mushaf yazar ve onları harekelerdi. İnsanlar, yazısının güzelliği ve hatasız olması sebebiyle onun yazdığı Mushafları satın almada yarıştırlardı. Ölüm tarihi bilinmemektedir. H. 350/961 senesinden sonra vefat ettiği rivayet edilmektedir³⁰.

6) Fâtıma: Ölüm ve doğum tarihleri bilinmemektedir. Hizmetinde bulunduğu halifelerin saltanat tarihlerine baktığımızda muhtemelen X. yy.ın ilk yarısı ile XI. asrın ilk yarısı arasında yaşamıştır. Fâtıma, Endülüs halîfelerinden III. Abdurrahmân (350/961)’ın câriyesidir. Zamanının güzel yazarlarındandı. III. Abdurrahmân ve oğlu Melik II. Hakem (366/976)’e birçok kitap istinsâh etmiştir. Halîfenin emirleri doğrultusunda birçok âlimle yazışmaları da Fâtıma yapıyordu. Bu sebeple halîfenin lütuf ve ikramlarına mazhar olmuştur. Başta edebiyat olmak üzere birçok ilim ve sanat dalında eserler vermiştir³¹.

7) Müzne: Endülüs sarayında yetişmiş ve sultana kâtibelik yapmış bir câriyedir. Halîfe Nâsır-lidînillâh ile III. Abdurrahmân (v. 351/961)’a kâtibelik yapmıştır. Eserleri günümüze ulaşamamıştır. Zamanında emsâlleri arasında hüsn-i hattıyla şöret bulmuştur. 358/969 tarihinde vefat etmiştir³².

8) Ahmed b. Ebân b. Seyyid³³: Endülüslüdür. Hüsn-i hatta alaka duymuş, İbn Mukle (v. 940)’nin yazılarından meşk etmiştir. Süyûtî’ye³⁴

²⁷ Parantez içindeki ifadeler Müstakîmzâde’nin, eserinde anlattığı şahısların vefat tarihleri için düştüğü ebced değerleridir.

²⁸ Müstakîmzâde a.g.e., s. 591.

²⁹ Kıraatleri sağlam ve kesintisiz bir isnatla almış bir üstattan müşafehe yoluyla (ağızdan ağza) rivayet eden kıraat alimi. Bu tabirin ilk olarak, Hz. Peygamber tarafından Birinci Akabe Biatı’ndan sonra Evs ve Hazrec kabilelerine Kur’ân öğretmek üzere gönderilen Musab b. Umeyr için kullanıldığı bilinmektedir. Bkz. Abdülhamit Birişik, “Kıraat”, **DİA**, Ankara 2002, 25/426.

³⁰ Sühâ Mahmûd, a.g.m., s.155.

³¹ Kazan, a.g.e., s. 19; Mehmed Zihni, *Meşâhirü’n-Nisâ*, (Nşr. Bedrettin Çetiner), İstanbul 1982, II/127; Bolelli, a.g.e., s. 32-34;

³² Hilal Kazan, *Dünden Bugüne Hanım Hattatlar*, İstanbul 2010, s. 199; Nusrettin Bolelli, “Hattat Kadınlar”, **İslâmî Edebiyat**, II/2, İstanbul 1989, s. 32-34.

³³ Müstakîmzâde, a.g.e., s. 58.

³⁴ es-Süyûtî, Cemâleddîn Abdurrâhmân, *Buğyetü’l-Vu‘ât fî Tabakâti’l-Luğaviyyîn ve’n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm, Beyrut, 1399/1979, 1/291.

göre serû'î-kalem³⁵ bir zâttı. 100 ciltlik bir lûgat cem etmiş; Ahfeş'in malum kitabına da şerh yazmıştır. Hicri 381/991 (şifâ)³⁶ yılında vefat etmiştir³⁷.

9) Lübnâ Binti Abdulmevlâ: Abdulmevlâ'nın kızıdır. Endülüslüdür. Emevî halifesi Mustansır'ın kitâbet işleriyle meşgûl olmuştur. Nahiv, şiir, arûz, matematik ve birçok ilimde maharet sahibi bir hattâte idi. Hüsn-i hat kaidelerini öğrendikten sonra erbabıyla inceliklerini tartışmaya başlamıştır. 394/1004 (tayy-i ruk'a) yıllarında vefat etmiştir. Nazzâr, Halife Mustansır'ın cariyesi olduğunu ve ölümünün de yirmi yıl sonra olduğunu belirtmektedir. Fakat Müstakîmzâde; Arapçada yetmiş (سبعين) ile doksan (تسعين) kelimelerinin yazılışlarının birbirine benzemesinden dolayı bu farkın ortaya çıktığını söyleyerek her iki halde de vefatı halifeden sonradır demektedir³⁸.

10) Halef b. Süleymân: Kurtubalıdır. İbnü'l-Haccâc diye bilinir. Künyesi Ebu'l-Kâsım'dır. Halef, Kur'ân'ı Ebü'l-Hasan el-Antâkî'ye Nâfi kıratını hem Verş ve hem de Kâlûn rivâyeti üzere okumuştur. İki rivâyette de mâhirdi. İnsanlara bu rivâyetleri okuttu. Mushaflar yazdıktan sonra Onlara noktalama işaretlerini de koyardı. Bu usulü el-Antâkî'den öğrenmişti. 397/1007 senesinde vefat etmiştir³⁹.

11) Ebü'l-Kâsım, Halef b. Selmân⁴⁰ b. Ömerûn el-Bezzâz es-Sinhâcî: Mağribin Sinhâc şehrendendir. Muhammed b. Mukle'den hüsn-i hattı taallüm etmiştir⁴¹. Künyesi Ebü'l-Kâsım'dır. Nahivciliği, lûgatçiliği ve şâirliği yanında hüsn-i hatta mâhirdi. 398/1008 senesi Zi'l-ka'de ayının sonu Pazartesi gecesi Gırnata'da⁴² veya Kurtuba'da vefât etmiştir⁴³.

Müstakîmzâde'nin Yıldız nüshası kenarında bu zatla ilgili şu bilgiye rastlanmıştır: Hızır b. Abdullah el-Hâfız el-Konevî 903 tarihiyle müverreh

³⁵ Çabuk yazan, kalemi sūratlı. Hat sanatında her çeşit yazıyı sūratle yazan hattatlar için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Yılmaz, a.g.e., s. 298.

³⁶ Parantez içindeki kelimeler Müstakîmzâde'nin vefat tarihleri için düştüğü Ebced değerleridir.

³⁷ İbn Beşkūvâl ve Süyûtî vefat tarihini 382 olarak vermektedir. Bkz., İbn Beşkūvâl, Halef b. Abdulmelik, *es-Sıla*, Beyrut 1989, I,34; es-Süyûtî, a.g.e., I/291.

³⁸ Müstakîmzâde a.g.e., s. 370.

³⁹ İbn Beşkūvâl, Halef b. Abdulmelik, *es-Sıla*, Beyrut 1989, I,363.

⁴⁰ Müstakîmzâde'de "Süleymân" olarak verilmiştir. Bkz. Müsakîmzâde, a.g.e., s. 193.

⁴¹ Müsakîmzâde, a.g.e., s. 193.

⁴² es-Süyûtî, a.g.e., I/554.

⁴³ Bkz. Müsakîmzâde, a.g.e., s. 193.

Şeyhâne bir kıta Mushaf-ı Şerîf'i rüyet olundu (görüldü). Allah rahmet etsin⁴⁴.

12) Âişe binti Ahmed el-Kurtubî: Kurtubalıdır. İffetli, edîb, mütedeyyin, kıymetli bir şâire ve hattâte idi. İbn Hayyân, ilim, edeb, şiir, fesâhat vs.de zamanında onun dengi olmadığını, yazısının güzel olduğunu, Mushaflar yazdığını, hiç evlenmediğini ve 400/1010 senesinde vefat ettiğini bildirmektedir⁴⁵.

13) Safiyye binti Abdurrabbî (Safiyye binti Abdullâh er-Rabbî⁴⁶): Endülüslüdür. Abdurrabbî'nin kızıdır. Şiir ve edebiyatla uğraşmış hüsn-i hatta kendisini isbât etmiştir. 417/1026 yılında henüz otuzuna varmadan vefât ettiği bilinmektedir⁴⁷. Ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemesine rağmen vefat tarihine göre muhtemelen hicri 387/997 tarihinde hayata gözlerini açmıştır.

14) Ümmü Mellâl Bintî Mansûr: Mağrib Müslüman kadınlarının en meşhurlarından biridir. Bâdis'in kız kardeşidir. Fitne ve harplerin çıktığı dönemlerde idarede kardeşine yardımcı olmuştur. Meşhur hattâtelere biri olup Mushaf-ı şerîfi mevcuttur. H. 414/1023 senesinde vefat etmiştir⁴⁸.

15) İbnü'l-Bettât: Hicri beşinci asırda vefat ettiği rivayet edilmektedir. Bir Ku'ân-ı Kerim yazdığı ve birkaç istisna dışında bu Mushaf'da noktalama işaretlerinin olmadığı bilinmektedir⁴⁹.

16) Fâtma binti Zekeriyâ b. Abdillâh eş-Şabulârî: Çok güzel bir yazısı vardı. Yaklaşık doksan senelik ömründe birçok kitap yazmıştır. 427/1036 tarihinde vefat etmiştir⁵⁰. Doksan senelik bir hayat sürdüğü var sayılırsa muhtemelen H. 337/949 tarihi civarlarında doğmuştur.

17) Ali b. Ahmed el-Verrâk: Hayatı hakkında bilgi bulunamamıştır. Günümüze gelen kendi yazdığı ve tezhiblediği Kayravân kûfîsi Mushafındaki tarihe (410/1019) nisbetle muhtemelen onuncu yüzyılın

⁴⁴ Bkz. Mûsakîmzâde, a.g.e., dipnot 1, s. 193.

⁴⁵ Suhâ, a.g.e., 157-158.

⁴⁶ Suhâ, a.g.e., 158.

⁴⁷ Kazan, a.g.e., s. 21; Bolelli, a.g.m., s. 32-34. M. Tayyip Okiç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, Ankara 1981, s. 56.

⁴⁸ Muhammed es-Sâdık, a.g.y.

⁴⁹ Muhammed es-Sâdık, a.g.y.

⁵⁰ Sa'd Abdullâh el-Büşrâ, el-Hayâtü'l-İlmiyye fî Asri Mülûki't-Tavâif fi'l-Endelüs, Riyad 1993, s. 204; Sâmiye Mustafâ Sa'd, el-Verrâketü ve'l-Verrâkûn fi'l-Endelüs, Mısır 2000, s. 47; Suhâ, a.g.e., 158.

ikinci yarısı ile on birinci asrın ilk yarısı arasında yaşamıştır. Bu Mushaf Kayravân Cami-i Kebîri'ne vakfedilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm parşömen üzerine, Emîr Bâdîs Zîrî'nin dadısı Fâtıma için el-Verrâk tarafından yazılmış ve tezhîbilenmiştir. Meşrik kûfisi karakteri daha ağır basmaktadır. Sahifeler beşer satırdır. Bu Mushaf “Dadı Mushafı” olarak bilinmektedir⁵¹.

<http://www.bardomuseum.tn/index.php/ar/collections>

(Enfal 15. âyet)

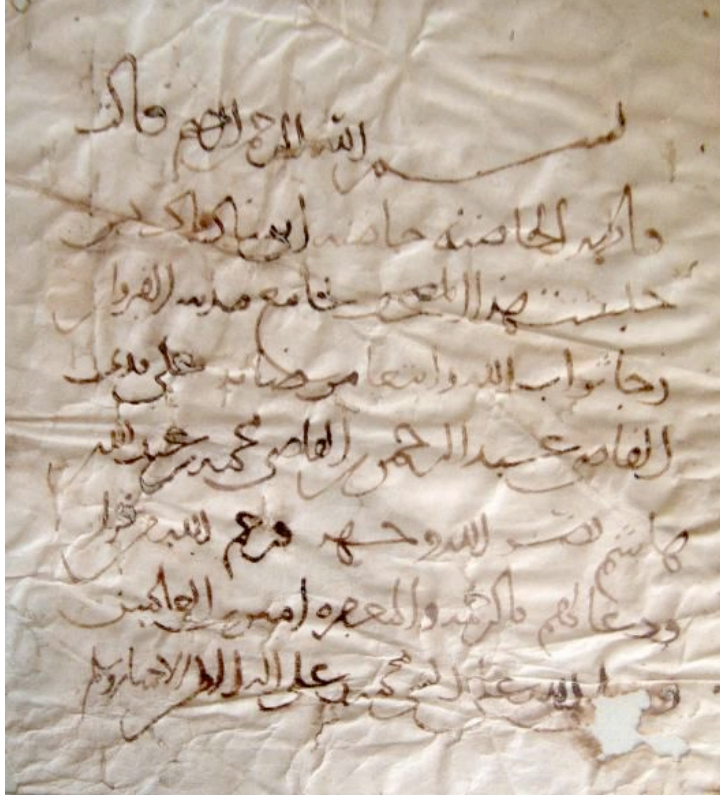
Okunuşu :

قَدْ جَاءَهُمْ
لَأَذَّ لَوْ مَرَّ
وَلَهُمْ وَنَدٍ
فُؤَادًا

⁵¹ M. Uğur Derman, *İslâm Türk Mirâsında Hat Sanatı*, İstanbul 1994, Örnekler Katalogu, s. 183.

مَحْرُوقَاتُ

Bu Kur'ân'ın vakfiyesini Kayravân Kadısı Abdullah b. Hâşim yazmıştır⁵².

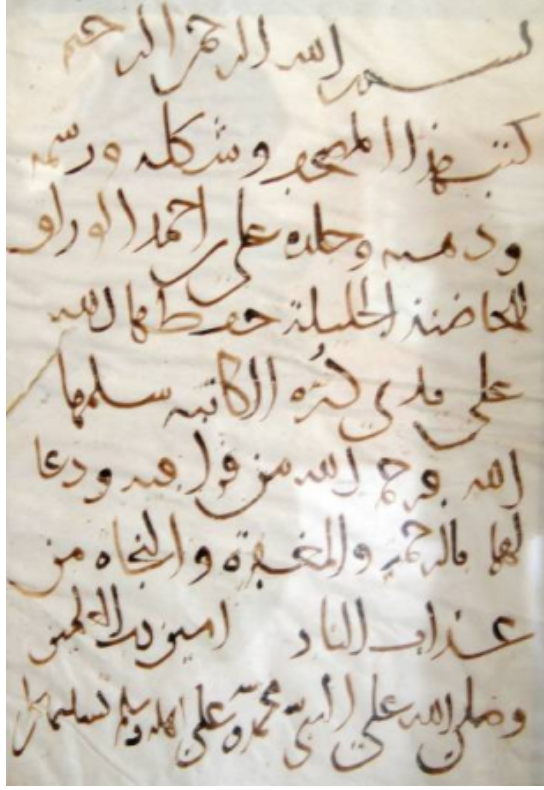
http://www.alukah.net/Literature_Language/1187/39992/

Okunuşu:

“Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm. Kâlet
Fâtimatü'l-Hâdine Hâdinetü Ebî Menâd Bâdîs
Habestü hâze'l-Mushafa bi Câmi'i Medîneti Kayravân
Recâ'e sevâbillâhi vebtiğâe merdâtihi alâ yedi
el-Kâdî Abdurrahmân bin el-Kâdî Muhammed bin Abdullah
Hâşim. Naddarallahu vechehû fe rahimellâhu men Kara'e
Ve de'â lehüm bi'r-rahmeti ve'l-mağfireti. Âmîn! Rabbe'l-âlemîn!

⁵² Mahmûd Zekî, *Umdetü'l-Kitâb ve Uddetü Zevi'l-Elbâb*, ? 2012,
http://www.alukah.net/Literature_Language/1187/39992/

Ve (Salla)llâhu ale'n-Nebiyi Muhammedin ve alâ âlihi't-tayyibîne'l-ehyâr
ve sellem.”

http://www.alukah.net/Literature_Language/1187/39992/

Okunuşu:

“Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm.

Ketebe hâze'l-Mushafa ve şekelehû ve rasemehû
ve zehhebehû ve celledehû Ali b. Ahmed el-Verrâk
li'l-Hâdineti'l-celîleti -hafîzehallâhu-
alâ yedey Durreti'l-kâtibe -sellemehellâhâ-
Allâhu fe rahimellâhu men karæ fîhi ve de'â
lehâ bi'r-rahmeti ve'l-mağfireti ve'n-necâti min
azâbi'n-nâr. Âmîn! Rabbe'l-âlemîn!

Ve sallallâhu ale'n-Nebiyi Muhammedin ve alâ ehlihi ve selleme teslîmen
kesrâ’.

Bu kayıttan Mushaf'ın yazımında kâtime Dürre'nin rolü olduğu anlaşılmaktadır. Durre'nin saray kâtibelerinden mi? yoksa Dadı'nın özel kâtibesi mi? olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda, Durre'nin Ali b. Ahmed el-Verrâk'la aynı asırda yaşadığı, yazı dersleri için ona devam ettiği ve Dadı Mushafı'nı onun yazdığı bildirilmektedir⁵³.

18) Süleymân b. Muhammed: Kurtubalıdır. İbnü'ş-Şeyh el-Kurtubî olarak bilinmektedir. Yazısı çok güzel bir hattattı. Birçok Mushaf-ı Şerif yazmıştır. İki Cuma arası bir Mushaf yazdığı rivayet edilmektedir⁵⁴. Mushaf yazımındaki mahareti verrâk Muhammed b. İsmail'e nisbet edilmektedir. Yazıya Kurtuba'da başlamış Tulaytula'da vefatına kadar devam etmiştir. 440/1049 senesi civarlarında vefat etmiştir⁵⁵.

19) Muhammed b. İbrâhîm b. Mûsâ el-Ensârî: Endülüs'ün Tuleytula⁵⁶ şehrinde dir. Ebû Abdillâh b. Şakkulleyl el-Mâlikî diye bilinir. Çok sayıda şiirleri ve kitapları vardır. İbn Bevvâb ekolüne mensub olan Muhammed hüsn-i hattı bizzât İbn Hilâl (v. 1022)'den meşk etmiş mükemmel bir hattattır. Sullem'in ifadesine göre vefat tarihi 454/1062 (Muhammedü'r-Rasûlullah)⁵⁷, Buğye'de ise 455/1063'tür⁵⁸.

20) Ali b. Ahmed b. Halef b. Muhammed: Mağribîdir. Nesebi Ensâr'a uzanmaktadır. İbnü'l-Bâdiş diye bilinen kâmil, fâzıl ve zarf bir şahıs olup zamanında hüsn-i hattıyla şöret bulmuştur. Şâir, edîb, muhaddis olup "Şifâ" sahibi Kâdî İyâz'ın öğrencisiydi. Yetmiş iki yaşında iken Gırnata'da imam olduğu Câmî-i Kebîr yakınında 527/1133 (azîmet) senesinde vefât etmiştir⁵⁹.

21) Ali b. Abdullah b. Mûsâ b. Tâhir: Endülüslüdür. Yazısı güzel olup diğer sanatlarda da mahirdi. İlmini seyahat ederek almıştır. Kendi el yazısıyla eserler bırakmayı severdi. 535/1141 (se'âdet) tarihinde veya bir

⁵³ Muhammed es-Sâdik, a.g.y..

⁵⁴ İbnü'l-Ebbâr, Muhammed b. Abdullâh, et-Tekmile li Kitâbi's-Sıla, Tahkîk, İbrâhîm el-Ebyârî, Mısır 1989, I/373.

⁵⁵ İbn Beşktüvâl, a.g.e., I/198-199; Sühâ Mahmûd, a.g.m., s.155.

⁵⁶ Toledo İspanya'nın ortasında Kastilya-La Mancha bölgesinin merkezi olan şehir. Madrid'in 70 km güneyindedir. Şehrin Romalılar zamanındaki adı *Toletum* (Τόλητον)'dur. Miladi sekizinci asırdaki Müslüman Arap fethinden sonra şehrin adı Araplarca ve diğer Müslüman milletler tarafından *Tuleytula* olarak tanındı. Geniş bilgi için bkz. tr.wikipedia.org/wiki/Toledo

⁵⁷ Müstakîmzâde a.g.e., s. 373.

⁵⁸ İbn Dabbî, Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed, *Buğyetü'l-Mültemis fi Târîhi Ricâlî Ehli'l-Endelüs*, Tah. İbrâhîm el-Ebyârî, Beyrut 1989, I, 82.

⁵⁹ Müstakîmzâde a.g.e., s. 311.

sene sonra Âş⁶⁰ isimli vadide meydana gelen harpte şehit edilmiştir. Bazı şiirleri de vardır⁶¹.

22) Ahmed b. Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Se'îd b. Mes'ade b. Rabî'a el-Âmirî el-Gırnâtî⁶²: Gırnatalıdır. İbn Mes'ade diye bilinir. Arap dili ve edebiyatında mâhir, fukahânın önde geleni ve iyi bir kâtipti. Gırnata'da 468/1076'da doğmuş 537/1143'de Fas'ta vefat etmiştir⁶³.

Müstakîmzâde, Mağribli olduğunu ve her sanatta mâhir, hüsn-i hatta İbn Bevvâb'ın yolunda kâmil bir hattât olarak yürüdüğünü ve 537/1143 senesi, altmış dokuz yaşında vefât ettiğini bildirmektedir⁶⁴.

23) Muhammed b. Ahmed b. Muhammed: Mağribî'dir. Künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Her sanatta mâhir olduğu gibi hüsn-i hatt-ı Bevvâbâne'de⁶⁵ de hoş-nüvîs bir zâttı. Çok yazardı. "Ğarîbü'l-Buhârî" isimli eserin şârihidir. 540/1146 (nü hüfte) tarihinde vefât etmiştir⁶⁶.

24) Ebü'l-Hasan, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ebî Hayseme el-Ceyyânî: Ceyyânlıdır. Künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Çok güzel yazısı vardı. Nahivci, edebiyatçı ve fakihti. İnsanların en mükemmeli ve onların en çok yazanıydı. Hadisle ilgili bir eseri vardır. Gırnata'da, 28 Cumâde'l-Âhire sene 540/1146 tarihinde Cumartesi gecesi vefat etmiştir⁶⁷.

25) Yûsuf b. Yebkâ b. Yûsuf: Endülüslüdür. Künyesi İbn Yes'av' veya İbn Yes'avn'dır⁶⁸. Edebiyatçılığı, lügatçiliği ve nahivciliği yanında fakihlerin, âlimlerin ve ediplerin ileri gelenlerindendi. Her sanatta mâhir olduğu gibi hüsn-i hatta da zamanının en iyilerindendi, kâğıtçılıkla da uğraşırdı. "Mısbâh" isimli esere şerh yazmıştır. Müstakîmzâde, 540/1146 (meymenet) tarihi sonlarına kadar hayatta idi derken, Süyûtî, 540 tarihi sonlarında vefat ettiğini belirtmektedir⁶⁹.

⁶⁰ *Vâdf-i Âş*; Endülüs döneminde *Gırnata'nın* büyük bir kasabasıydı.

⁶¹ Müstakîmzâde a.g.e., s. 319.

⁶² Kelimenin aslı "Garnâte", nisbesi "Garnâtî" olup bazı kaynaklarda "Gırnâtî" bazı kaynaklarda da "Garnâtî" olarak verilmiştir. Kelimenin aslı için bkz., el-Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sâ fi Sma'âti'l-İnşâ'*, I-XIV, Beyrut 1987, V/207.

⁶³ es-Süyûtî, a.g.e., I/373.

⁶⁴ Müstakîmzâde a.g.e., s. 80.

⁶⁵ İbn Bevvâb, Ali b. Hilâl (ö. 1022) ekolünde yani O'nun üslubunda, tarzında güzel bir yazı. Yılmaz, a.g.e., s. 131.

⁶⁶ Müstakîmzâde a.g.e., s. 379.

⁶⁷ es-Süyûtî, a.g.e., I/41-42.

⁶⁸ Yıldız nüshasında ve *Buğye'*de "İbn Yes'avn" olarak verilmektedir. Muhtemelen kalıp itibarıyla doğrusu budur. Bkz. es-Süyûtî, a.g.e., II/363.

⁶⁹ es-Süyûtî, a.g.e., II/363; Müstakîmzâde a.g.e., s. 591-592.

26) Ebû Âmir, Muhammed b. Ahmed b. Ömer es-Sâslimî el-Endülüsi: Endülüslüdür. Künyesi Ebû Âmir'dir. Vezir ve kâtip Ebû Âmir diye bilinir. Lügatçi, edîb, şâir ve kâtip bir zattı. Tarih ve tarihi olaylar hakkında bilgi sâhibiydi. Lügat, şiir, tarih ve tarihi olaylarla ilgili iki divan telif etmiştir. 550/1155 tarihinde hayatta idi⁷⁰.

27) Ahmed b. Abdul'azîz b. Hişâm: Endülüslüdür. Ebû'l-Abbâs Kureşî diye meşhûrdur. Nesebi Fehr b. Mâlik'e ulaşmaktadır. Memleketinde hüsn-i hatt-ı Bevvâbâne'yi öğrenmişti. Mükemmel bir hattat ve aynı zamanda iyi bir şâirdi. Bazı eserleri yanında hat sahasında da bir ürcûze⁷¹ yazmıştır. H. 552/1154 (istikmâl) tarihlerinde hayatta idi⁷².

28) Ebû'l-Hasan, Muhammed b. Abdurrahmân b. el-Hasan b. Kâsım b. Müşerref b. Kâsım b. Muhammed b. Hânî'l-Lahmî el-Gırnâtî: Gırnatalıdır. Künyesi Ebû'l-Hasan'dır. Fakih ve edîb bir kişiliği yanında, yazısı güzel, aruzu, lügati, nahvi ve kâğıtçılığı bilen bir zât idi. 497-498/1104-1105 senesi Zi'l-hicce ayının üçüncü Cuma gecesini Kayyın'da doğmuştur. 556/1161 senesi Cumâde'l-Âhire ayının sonunda da vefât etmiştir⁷³.

29) Ebû Alî, el-Hasan b. Abdurrahmân b. Hasan b. Kâsım b. Muhammed Hânî'l-Lahmî el-Gırnâtî: Gırnatalıdır. Künyesi Ebû Alî'dir. Nahiv, edebiyat ve hüsn-i hatta zamanının önde gelenlerindendi. Doğum tarihi 496/1103, ölüm tarihi ise 562/1167 senesi Cumâde'l-Ûlâ'sıdır⁷⁴.

30) Ebû Muhammed, Abdulkâhir b. Ferec (Müferrec) b. Hüzeyl el-Fezârî el-Garnâtî⁷⁵: Gırnatalıdır. Künyesi Ebû Muhammed'dir. İyi bir kâtip, nahivci, şâir, edebiyatçı ve fakîh bir zattı. Vefat tarihi hakkında iki görüş vardır. Genel görüş 580/1184 senesidir; ancak İbn Zübeyr'in bildirdiğine göre 590/1194 yılıdır⁷⁶.

31) Ebû Muhammed, Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed es-Süllemî el-Endelüsî: Endülüslüdür. Ebû Muhammed

⁷⁰ es-Süyûtî, a.g.e., I/37.

⁷¹ Bütün mısraları aynı kafiyeye biten veya her beyti kendi arasında kafiyeli olan şiir çeşidi. Abdulkadir Yılmaz, "Muhammed es-Sincârî (es-Sehâvî) ve "Bidâ'atü'l-Mücevvid fi'l-Hat ve Usûlih İsimli Eseri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 20 (2003), s. 56.

⁷² Müstakimzâde a.g.e., s. 69

⁷³ es-Süyûtî, a.g.e., I/154.

⁷⁴ es-Süyûtî, a.g.e., I/510.

⁷⁵ Kelimenin aslı Garnâta iken metin içinde Türkçe telaffuzuyla Gırnata olarak verilmiştir.

⁷⁶ es-Süyûtî, a.g.e., II/108.

Miknâsî (Fas'ın Meknes şehri) diye bilinir. Her sanatta ilim ve irfan sahibi olup eşsiz bir şâir ve zamanının yegâne hattatı idi. Yazısının güzel olduğu herkes tarafından bilinirdi. Mursiye şehri şeyhleriyle oturup sohbet etmesi ve yüzlerce risâle yazmasıyla şöhret bulmuştur. Murrâküş'e (Marakeş) geldiğinde 592/1196'de (el- Murrâkeş/Marakeş) vefat etmiştir⁷⁷. Yazısının güzelliği hakkında şöyle denilmiştir:

كَيْلَوْنَا هَوْرًا كَيْلَوْنَا هَوْرًا
وَلِهَذَا مَرَّطَ مُقَرَّبًا وَلِهَذَا مَرَّطَ مُقَرَّبًا

(Kur'ân) öyle bir kitaptır ki, eğer onu kör düşünse şüphesiz o iki kıymetli gözü tekrar açılır.

Eğer Onu taşıyan bir kabirden geçse topraktaki ölü dirilir⁷⁸.

32) Muhammed b. İbrâhîm b. Abdurrahmân: Endülüs tarafındandır. Arapça, edebiyat, hüsn-i hat ve kitabette yüksek bir mertebe sahibi olup sağlam kalemıyla geriye birçok eser bırakmıştır. Muhammed b. İbrâhîm, İbn Atiyye Tefsîri'ni özetleyerek güzel bir tertipte sunmuştur. Bu eser en güzel eserlerinden biridir. Vefatı 600/1204 (el-'âfiyetü) tarihi dolaylarında idi⁷⁹.

33) Ebû Abdillah, Muhammed b. Ahmed b. Yerbû' el-Ceyyânî: Endülüs'ün Ceyyân şehrindeydi. Künyesi Ebû Abdillah'tır. Kur'ân ve edebiyat dersleri verirdi. Kâtib ve şâirdi. Edebiyatla ilgili eserler yazmıştır. 607/1211 yıllarında hayatta idi⁸⁰.

34) Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. Mücbir: Endülüslüdür. Salih ve erdemli bir kişi idi. Üstadlardan hüsn-i hat sanatını ve kalem kesiminin sırlarını öğrenmiştir. Bazı eserleri günümüze kadar ulaşmıştır. 609/1213 (hat) tarihinde vefât etmiştir⁸¹.

35) Hayyân b. Abdullâh b. Muhammed b. Hişâm b. Abdullâh: Endülüslüdür. Künyesi Ebü'l-Bekâ'dır. Silsilesi Ensardan Evs

⁷⁷ es-Süyûtî, a.g.e., II/ 89-90; Müstakîmzâde a.g.e., s. 250.

⁷⁸ Müstakîmzâde'de sadece “ لعادت كريمناه بلا ارتياب ” ifadesi yer almaktadır. Şiirin tamamı için bkz. islamicdoc.org/Multimedia/book/1090/1090_2.htm

⁷⁹ İbnülemin, dipnotta her iki nüshada da bu tarihin yazıldığını ancak ebced değerinin 592 olduğunu belirtmektedir. Kelimenin “el- ‘âkibe” olabileceği tahminiyle ebced değerini hesaplamış ancak bu da 604 tutuyor demektir. Bkz. Müstakîmzâde a.g.e., s. 373. Süyûtî doğumu ve ölümü hakkında bir tarih vermemektedir. Bkz. es-Süyûtî, a.g.e., s.5.

⁸⁰ es-Süyûtî, a.g.e., I/49.

⁸¹ Müstakîmzâde a.g.e., s. 70.

Kabileleri'ne ulaşmaktadır⁸². Hat sanatında, ilim ve hünerde mükemmel bir birikime sahipti. Belensiye kasabası cami-i kebîrinde ders okuttuğunu İmâm Süyûtî bildirmektedir⁸³. 609/1213 (hat)'da vefat etmiştir⁸⁴.

36) Ebû Muhammed, Abdullah b. el-Hasen b. Ahmed b. Yahya el-Kurtubî el-Malakî: Malakalıdır. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Kâtib, muhaddis, nahivci, dilci, edîb ve şâir, kırâat ilmine vâkıf, fakîh, zâhid ve ilmiyle âmil bir zattı. Malaka'da yirmi sene ders okutmuştur. Daha sonra Gırnata, İşbiliye gibi şehirlere göç etmiş ancak tekrar Malaka'ya dönmüştür. Birçok eseri vardır. 556/1161 senesi Zi'l-ka'de ayının 22. günü Pazartesi dünyaya gelmiş 611/1215 senesi Rebî'ü'l-Âhir'inin yedisine rastlayan Cumartesi günü vefat etmiştir⁸⁵.

37) El-Hâfız Ebû Muhammed Abdullah b. Süleymân b. Dâvûd b. Abdurrâhmân b. Süleymân b. Ömer b. Havtallâh⁸⁶ el-Hârisî el-Ündî: Endülüslüdür. H. 549/1154 senesi Receb'inin Çarşamba günü Ünde'de doğmuştur⁸⁷. Bu sebeple Ündî diye bilinir. Ecdadından Havtallâh isminde bir kişi bulunduğundan kardeşi Süleyman ile beraber ikisine İbn Havtallâh derlerdi. Ehl-i tasavvuf, meliklerin gözdesi, âlim ve ilmiyle amil, yazısı güzel, mükemmel bir insandı. Sağ elini kullanmaktan yoksun olmasına rağmen sol eliyle süratli ve sağlam bir şekilde yazmaya muvaffak olmuştur. İşbiliye, Kurtuba, Mursiyye ve diğer şehirlerde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 612/1216 (inkiyâd-ı mevt) senesi Rebî'ü'l-Evvel ayının ilk günlerinde, Hz. Peygamberin yaşında, vefat etmiştir⁸⁸.

38) Ebû Abdillâh, Muhammed b. Sûde b. İbrâhîm b. Sûde el-Mürrî el-Garnâtî: Gırnatalıdır. Künyesi Ebû Abdillâh'tır. İyi bir kâtip olması yanında nahvi, lügati, tarihi ve aruzu bilen bir zattı. Gırnata, Malaka ve Ceyyân'da özel hocalardan okumuştur. Çocuğunun esir düşmesi üzerine üzüntüsünden 637/1240 senesi sonlarında vefat etmiştir⁸⁹.

⁸² Silsile-i neseb için bkz. es-Süyûtî, a.g.e., I/549

⁸³ es-Süyûtî, a.g.e., I/549.

⁸⁴ Müstakîmzâde a.g.e., s. 189.

⁸⁵ es-Süyûtî, a.g.e., II/37.

⁸⁶ Müstakîmzâde'de "Havvatallah" bkz. Müstakîmzâde a.g.e., s. 273; Süyûtî ise, Havtallah olarak vermiş ve gerekli izahı yapmıştır. Bkz. es-Süyûtî, a.g.e., II/44.

⁸⁷ es-Süyûtî, a.g.e., II/44.

⁸⁸ Süyûtî, aynı tarih ve ayı verirken Gırnata'da ikinci Perşembe günü vefat ettiğini bildirmektedir. Bkz. es-Süyûtî, a.g.e., II/44.

⁸⁹ es-Süyûtî, a.g.e., I/119.

39) Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahîm: Künyesi, Ebû Abdillâh'dır. Allâme bir tarihçidir. İbn Ebbâr olarak meşhûr olup Endülüs'ün doğu kısmında bulunan Belensiye'de 595/1198 târihinde doğmuş, 658/1260 senesinde Tunus'ta öldürülmüştür. Fakîh, Müftü, şâir, edîb, kâtip, hattât, mukrî, hâfız, muhaddis, nahivci, lügatçi, tarihçi ve güzel eserler yazan eşsiz bir insandı. Birçok eseri vardır. Bazıları şunlardır: 1. İhdârü'l-Merhec fî İhdârü'l-Mebhec, 2. Erbeüne Hadîsen an Erba'îne Şeyhan bin Erba'îne Mûsannifen, 3. el-İntidâb li't-Tenbîh alâ Zehri'l-Âdâb, 4. et-Tekmile li Kitâbi's-Sıla, 5. İmâdü'l-Berk fî Üdebâi's-Şark, 6. İ'tabü'l-Kitâb, 7. Tuhfetü'l-Kâdim, 8. Dürerü's-Sımt fî Haberi's-Sıbt, 9. el-Mu'cem⁹⁰.

40) İbn Dabbâğ, Muhammed b. İbrâhîm b. Muhammed b. el-Müferrec el-Evsî el-İşbîlî: İşbiliyeli olup, İbn Debbâğ diye bilinir. Nahiv, lügat, edebiyat, şiir ve tarih yanında kitabeti de bilen bir zattı. Sıkıntılı ancak güleç yüzlüydü. İnsanlarla olan ilişkisi güzeldi. Mütevazı bir zât olup dikkatle okuma ve incelemede çok sabırlıydı. Gırnata Camiinde bir müddet ilim okutmuştur. Runde'de 668/1270 senesi Şevval ayı hilalinin görüldüğü Cuma günü vefat etmiştir⁹¹.

41) Ebü'l-Hasan Henüddîn, Hâzım b. Muhammed b. Hasan el-Ensârî el-Kurtubî: Kurtubalıdır. Künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Nazım, nesir, nahiv, lügat, arûz ve ilm-i beyân gibi sahalarda zamanının yegânesiydi. Ayrıca hat sanatında mâhir idi. Nahiv, belagat ve kâfiye ile ilgili eserleri vardır. 608/1212 yılında doğmuş, 684/1285 senesi Ramazan'ının 14. günü Cumartesi gecesi vefat etmiştir⁹².

42) Abdülmümin b. Abdullâh b. Ahmed: Mağribîdir. Hüsn-i hattıyla birçok eser veren, çok yazdığı için kıskanılan, eğitim şekli meşhur, erdemli ve bilgili bir şahıstı. Elli sekiz yaşında iken 688/1289 (Muhterem) senesi Ramazan ayında vefât etmiştir⁹³.

43) Ahmed b. İbrâhîm b. Zübeyr b. Muhammed: Endülüslüdür. Ebû Ca'fer künyesiyle bilinir. Sülüs ve nesih yazıları bizzat

⁹⁰ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'llifîn*, Dimeşk, 1960, 10/204; Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-Alâm*, Beyrut 1969, 7/110, Müstakîmzâde a.g.e., s. 423.

⁹¹ es-Süyûtî, a.g.e., I/13.

⁹² es-Süyûtî, a.g.e., I/491-492.

⁹³ Müstakîmzâde, a.g.e., s. 295.

Yâkût el-Müsta'simî'den meşk ederek talebelerinden olmuştur. Gırnata'da⁹⁴ imâmet, hitâbet ve kıraatla meşgul olmuştur. Seksen yaşında Hicri 707/1308'de (Behişt) Endülüs'te vefat etmiştir. Bazı te'lîfâtı vardır⁹⁵.

44) el-Üstâz Ebû Ca'fer, Ahmed b. İbrâhîm b. ez-Zübeyr b. Muhammed b. İbrâhîm b. ez-Zübeyr b. el-Hasen b. el-Hüseyn es-Sekaff el-Âsımî el-Ceyyânî: Ceyyân'da doğmuş Gırnata'da büyümüştür. Künyesi Ebû Ca'fer'dir. İyi bir muhaddis, nahivci, usulcü ve edebiyatçıydı. Hüsn-i hat sahibiydi. Başta Gırnata ve Malaka olmak üzere birçok yerde dersler okutmuştur. Zamanında Endülüs yani tüm Mağrib'in muhaddisi idi. Birkaç eseri vardır. 627/1230'de doğmuş 708/1309 senesi 8 Rebî'ü'l-Evvel Salı günü vefat etmiştir⁹⁶.

45) Hassân b. Muhammed: Endülüslüdür. Soyu Peygamber'in soyundan Âmir b. Lüey'ye ulaşmaktadır. Ebû Ca'fer Habîbî diye meşhurdur. Kendisiyle karşılaşan Ebû Hayyân, bütün ilimlerde güvenilir bir âlim olduğunu, güzel yazı yazdığını, hat sanatında bilgili olduğunu ve Tunus'a hicret ettiğini haber vermektedir. Bizzat Yâkût el-Musta'simî'den (v. 1298) yazı kaidelerini öğrenmiştir. 742/1342 (temâşâ) yılında hayatta idi⁹⁷.

46) Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed: Mağribîdir. Ebû Abdillâh b. Merzûk el-Mâlikî diye bilinmektedir. İki bin şeyhten istifâde etmiş bir seyyâhdı. Güzel yüzlü, zarîf bir hattât idi. İkrâm ve izzet sahibiyken eşyaları yağmalanmış ve hapse atılmıştır. Daha sonra buradan kaçarak Tunus Camii hatibi olmuştur. Mısır'a geldiğinde Sultan Saîd Eşref Şa'bân'ın ikrâmına mazhar olmuş ve çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Kasîde-i Bürde'ye şerh yazmıştır. Yetmiş yaşları civarında 781/1379 (tekmîl-i merâm) tarihinde vefat etmiştir⁹⁸.

47) Muhammed b. Abdurrahman b. İvaz: Endülüslü olup Mısır'da yerleşmiştir. Yakût üslûbunda hüsn-i hattı tahsilden başka diğer sanat ve ilimleri de elde etmişti. Zâhiriye Medresesi'nin meşhûr hatiplerindendi. Baybarsiye'de de Hanefiyye Hânkâhı imamlığı yapmıştır. Günlük sıkıcı meşgaleleri terk ederek Mushaf-ı Şerîf kitabetiyle uğraşan, çok

⁹⁴ Kelimenin aslı Garnâta iken metin içinde Türkçe telaffuzuyla Gırnata olarak verilmiştir.

⁹⁵ Müstakîmzâde a.g.e., s. 58-59.

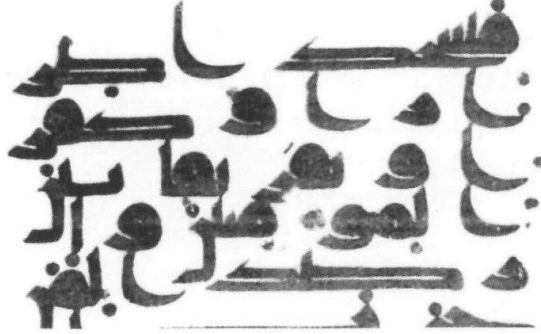
⁹⁶ es-Süyûtî, a.g.e., I/291-292.

⁹⁷ Bkz. es-Süyûtî, a.g.e., I/549; Müstakîmzâde, a.g.e., s. 154.

⁹⁸ Müstakîmzâde, a.g.e., s. 380-381.

hayırsever ve himmet sahibi bir zât idi. Babası ve kardeşi gibi yetmiş üç yaşında 852/1448 (bî harem) senesinde vefat etmiştir⁹⁹.

48) Fadl: Ebû Eyyûb Ahmed b. Muhammed'in cariyesi olup Kayravânlıdır. 295/908 tarihli ketebe kaydı bulunan, kûfî hatla yazılmış Kur'ân-ı Kerîm'i günümüze ulaştırmıştır. Eldeki bilgilere göre bir kadın hattât tarafından yazılan ve günümüze ulaşan en eski tarihli Mushaf'tır¹⁰⁰.

Kazan, s. 18
(Tevbe, 107. âyet)

Okunuşu :

مَجْدٌ طَدْرٌ
رَأَى وَكَفَّرَ
أَوْ تَفَرَّقَ بَيْنَهُ
الْمُؤْمِنُونَ
صَلَاةً
حَدَّثَ . .

Sonunda ketebe ve vakfiye kaydı bulunmaktadır. Muhtemelen bu iki kaydı bir arada bulunduran ve günümüze intikâl eden ilk ve farklı bir örnektir. Okunuşu şöyledir¹⁰¹: “Bismillâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm. Hâzâ mâ habeset/ habbeset¹⁰² Fadlü mevlâtü Ebî Eyyûb Ahmed bin Muhammed – rahimehullâh- taleben li sevâbillâh ve’d-dâri’l-âhireh. Rahimellâhü men

⁹⁹ Müstakîmzâde, a.g.e., s. 419.

¹⁰⁰ Kazan, a.g.e., s. 18; Vesile Belaid b. Humdah, “İnatetü'l-Mer’eti’t-Tûnisiiyeti bi’l-Mushafî Kitâbeten ve Vakfen”, **Mecelletü’l-Hidâye**, Tunus sene XIX, aded1, s.23-26.

¹⁰¹ Bu metin bir kelime farklıyla iki şekilde yazılmıştır. Her iki metin de okunuşları ile birlikte tekrar verilmiştir. Bazı kaynaklarda “sene” kelimesinden önce “min” kelimesi verilmişse de metinde görülmemektedir. Bkz. Kazancı, a.g.e., s. 18.

¹⁰² Bu fiili iki şekilde okumak uygundur. Birçok manası vardır; burada “vakfetti” manasına kullanılmıştır.

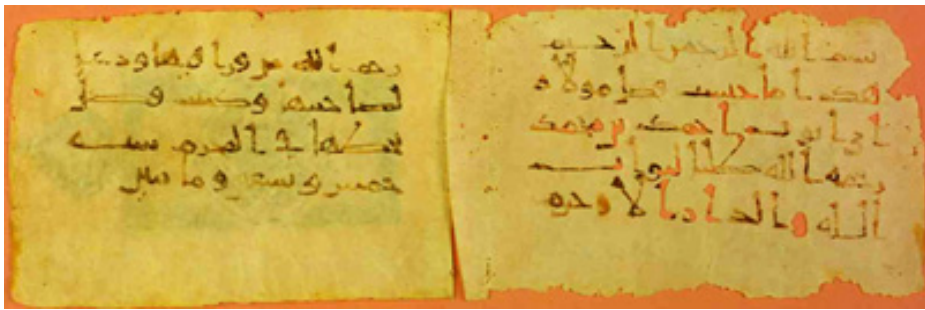
kara'e fîhâ ve de'â li sâhibetihâ. Ve ketebet Fadlû fi'l-Muharremi senete hamsin ve tis'îne ve mieteyn". Bu kayıttan eserin vakfedildiği anlaşılmaktadır. Ancak nereye vakfedildiği bilinmemektedir. Bu ketebe ve vakıf kaydından hattâtenin eserini vakfederken ahireti ve Allahu Teâlâ'nın sevabını talep ettiği, Mushaf'tan okuyana ve kendisine dua edene Allahu Teâlâ'nın rahmetini istediği ve sonunda da Hicri 295 senesi Muharrem ayında yazdığı anlaşılmaktadır.

Kazancı, s 18

Okunuşu:

<p><i>Allâhü men kara'e fîhâ ve de'â lisâhibetihâ Ve ketebet Fadlun fi'l-Muharremi senete Hamsin ve sittîne ve mi'eteyn.</i></p>	<p><i>Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm. Hâzâ mâ habeset Fadlu mevlâtü Ebî Eyyûb Ahmed b. Muhammed rahimehû Allâhu taleben li sevâbillâhi ve'd-dâri'l-âhireti. Rahime</i></p>
--	--

http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;ISL;tn;Mus01;48;ar

Okunuşu:

<i>Rahimellâhü men kara'e fihâ ve de'â Lisâhibetihâ ve ketebet Fadlun Bi hattihâ fi'l-Muharremi senete Hamsin ve sittîne ve mi'eteyn.</i>	<i>Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm. Hâzâ mâ habeset Fadlu mevlâtü Ebî Eyyûb Ahmed b. Muhammed Rahimehûllâhu taleben li sevâbi Allâhi ve'd-dâri'l-âhireti.</i>
---	--

49) Muhammed b. Abdullah ibn Gattûs: en-Nâsîh (kitap istinsâh eden) diye maruftur. Günümüzde Valensiya diye bilinen Belensiyeli (Endülüs) bir hattattır. Babası ve kardeşi de hattat olup onlardan sonra bu sanatı devam ettirmiştir. Zamanında hüsn-i hattıyla Mushaf yazmada tekti. Bin Mushaf yazdığı rivâyet edilmektedir. Burada mübalağa yapılmış olsa da çok Mushaf yazdığı bir gerçektir. Çünkü bir harf bile olsa Kur'ân'dan başka bir şey yazmayacağına kendi kendine söz vermişti. Safedî, çok güzel yazılmış Ku'ânlarını gördüğünü belirtmektedir. Mushaflarında harekeler için kırmızı boya, cezim ve şeddeler için lacivert, meksûr (kesreli) hemzeler için yeşil, meftûh (üstün) hemzeler için sarı renk mürekkep kullanmıştır. 610/1213 veya 610 civarlarında Belensiye'de vefât etmiş ve oraya denolunmuştur¹⁰³.

İbn Gattûs'un Mushafı'nda sertlikten yumuşaklığa ve orijinal Kayravân yazısından bedî Endülüs yazısına doğru bir gelişme görülmektedir¹⁰⁴.

Yalnız başına çalıştığı ve içinde yazı âletleri ile derilerin bulunduğu odasına başkalarının giremediği, divitinin içine misk koyduğu rivayet edilmektedir¹⁰⁵. Melikler özellikle onun yazdığı Mushaflardan almak için yarışlardı. Fakat o asla hibe etmez 200 dinar karşılığında verirdi. İbn Gattûs; âlim, faziletli, sâlih, hayrı seven ve işini sağlam yapan bir şahsiyetti¹⁰⁶. Uzak bir şehirden gelen bir zâta satmış olduğu Kur'ân'da hareke hataları yaptığını hissedince o şehre gidip yanlışlarını düzelttiği¹⁰⁷ rivayet edilmektedir.

¹⁰³ es-Safedî, Selahattin Halîl, *el-V'âfi bi'l-V'efeyât*, Wiesbaden 1394/1974, III/351; ez-Ziriklî, a.g.e., VII/108; <http://forum.arabia4serv.com/t66130.html>

¹⁰⁴ Suhâ Mahmûd, a.g.m., s. 147.

¹⁰⁵ es-Safedî, a.g.e., s. III/352.

¹⁰⁶ <http://forum.arabia4serv.com/t66130.html>

¹⁰⁷ es-Safedî, a.g.e., s. III/351; Derman, a.g.e., Örnekler Kataloğu, s. 184.

Derman, Foto. 18

Sağ taraftaki sayfa Fîl (Kur'ân 105.) sûresinin son üç ayeti ile başlıyor Kureyş (Kur'ân 106.), Mâ'ûn (Kur'ân 107.), Kevser (Kur'ân 108.), Kâfirûn (Kur'ân 109.), Nasr (Kur'ân 110.), Tebbet (Kur'ân 111.) ve İhlâs (Kur'ân 112.) sûresiyle bitiyor. Sol taraftaki sayfa Falak (Kur'ân 113.) ve nâs (Kur'ân 114.) sûreleriyle bitiyor. Srelerden sonra ketebe kaydı yer almaktadır; okunuşu şöyledir:

*Temme'l-Mushafu bi hamdillâhi ve avnihi
ve sallallâhu alâ Muhammedin ve âlihi ve selemla teslîmen
Ve zâlike bi Belensiyete âme semânin ve seb'in
(ve) hamsimietin. Ketebehû Muhammed bin Abdillâh
İbni Muhammed bin Alî bin Gattûs. Refa'ahullâh.*

Ketebe kaydında; hamd ve salavât getirerek Mushaf'ın Allahu Teâlanın yardımıyla bittiği ve 578 senesinde Belensiye'de Muhammed b. Abdullah tarafından yazıldığı bildirilmiştir.

Sayfanın altında “Sene-i hicriye 578” yazmaktadır.

50) Ebû Muhammed, Abdulvâhid b. Abdûn b. Abdulvâhid b. er-Reyyân b. İbn Sirâcüddîn el-Merî: Merîlidir (Endülüs). Künyesi Ebû Muhammed'dir. Yazısı güzeldi, lügat ilmine de vâkıftı. Sözü açık ve düzgün idi¹⁰⁸.

¹⁰⁸ es-Süyûtî, a.g.e., II/119.

51) Ebû Zeyd, Abdurrahmân b. Üseyd el-Hemdânî el-Gırnâfî: Gırnatalıdır. Künyesi Ebû Zeyd'dir. Fukahâdan olup, yazısı güzel bir kâtib, nahiv, şiir ve edebiyatta mâhir bir zattı¹⁰⁹.

52) Ebü'l-Kâsım, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Sa'lebe: Endülüslüdür. Künyesi Ebü'l-Kâsım'dır. Nesebi Abdüddârîn'e¹¹⁰ ulaşmakla "Abderî" diye meşhurdur¹¹¹. İmam Süyûtî'nin¹¹² İbn Abdulmelik'ten rivayetüne göre iyi bir nahiv âlimi, edebiyatçı ve seçkin bir hattâttı.

53) Ebû Ca'fer, Hassan b. Muhammed el-Cübeybî el-İşbîlî: Künyesi Ebû Ca'fer'dir. İyi bir dilciliği ve edebiyatçılığı yanında yazısının güzel olduğu rivayet edilmektedir. Ebû Heyyân onu Gırnata'da gördüğünü ve orada vefat ettiğini bildirmektedir¹¹³.

54) Muhammed Hamdûn el-Ğâfikî el-Kurtubî el-Verrâk: Aslen Mevrur'lu olup İşbiliye'ye yerleşmiştir. Müstensih, ücretle kitap vs. yazan, kâğıt imalâtçısı, kırtasiyeci, hat malzemesi satan, hattâ bazı âlimlerin belli eserlerini çoğaltıp satma hakkına sahip bir meslek erbâbı¹¹⁴ ve iyi bir hattâttı¹¹⁵.

55) Muhammed b. Muhammed b. Ca'fer b. Müstemil el-Mürrî Ebû Abdullâh: Belyânî diye bilinir. Kıraat, nahiv ve edebiyatta yetkili bir şahsiyetti. Aynı zamanda şairdi, güzel yazı yazardı ve birkaç eseri de vardı¹¹⁶.

56) Verka Binti Yentab: Yentab'ın kızıdır. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Endülüslüdür. Tuleytula (Toledo)'da doğmuştur. Daha sonra Fas'a yerleşmiştir. Edebiyat ve kıraat ilmiyle meşgul olan Verka, hüsn-i hat sanatında kabiliyetli bir hanımefendi idi¹¹⁷.

57) Nuddâr: Endülüslüdür. Hüsn-i hatta mahirdi. Endülüs halifelerinden Hakem b. Abdunnâsır el-Ümevî zamanında meşhûr olmuştur.

¹⁰⁹ es-Süyûtî, a.g.e., II/79.

¹¹⁰ Muhtemelen bu isim sehven "Abdüddâr b. Kusay" yerine yazılmıştır. İbnülemin Yıldız nüshasında "Abdüddârîn Kusay" şeklinde olduğunu yazmış ki muhtemelen bu da "Abdüddâr b. Kusay" dir. Çünkü bu soydan gelenlere "Abderî, Abdî veya İbâdî" denilmektedir. Geniş bilgi için bkz. A. Lütfi Kazancı "Abdüddâr", **DİA**, İstanbul 1988, 1/177.

¹¹¹ Müstakîmzâde a.g.e., s. 81.

¹¹² Es-Süyûtî, a.g.e., I/357.

¹¹³ Es-Süyûtî, a.g.e., I/545.

¹¹⁴ Bunlara, verrâk, nâsîh, müstensih, nessâh, kâtib de denilmiştir. Bkz. Yılmaz, a.g.e., s.360.

¹¹⁵ es-Süyûtî, a.g.e., I/97.

¹¹⁶ es-Süyûtî, a.g.e., I/221.

¹¹⁷ Kazan, a.g.e., s. 18; Okiç, a.g.e., s. 56; Bolelli, a.g.m., 32-34.

İyi bir allâme, şiir, matematik gibi ilimlerde behre sahibi bir hanım hattâtı¹¹⁸. Ulaşılabilen kaynaklarda başka bilgiye rastlanamamıştır.

Endülüs'te birçok kadın hattâtın gece-gündüz kûfî hattıyla Mushaf yazdığı ve özellikle geceleri yazarken sokak lambalarının ışığından faydalandıkları tarihçiler tarafından nakledilmektedir.

58) İbn Mafsal: Endülüs'ün Malaka şehrinde dir. Mütedeyyin, muttaki bir zâtı. Yetmiş Mushaf-ı Şerîf yazmıştır. Kalemini, Kur'ân-ı Kerîm yazmanın dışında başka bir yerde kullanmamıştır¹¹⁹.

59) Hâris b. Mervân: Kayravânlıdır. Muizz b. Bâdîs'in (Emirliği: 1015-1061) sarayında yetişen bir hattatdır. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Muhtemelen X-XI. asırda yaşamıştır. Kûfî ve nesih hatlarıyla meşhurdu. Emîrin kütüphanesi için devamlı kitaplar yazıyordu. Deri üzerine yazdıkları eserlerden günümüze ulaşanlar Kayravân kütüphanesinde korunmaktadır¹²⁰.

60) Yahyâ b. Hâris: Kayravânlıdır. Hâris b. Mervân'ın oğludur. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Muizz b. Bâdîs'in (Emirliği: 1015-1061) sarayında yetmiş bir hattattı. Babası gibi kûfî ve nesih hatlarıyla meşhur olmuş ve emîrin kütüphanesine devamlı kitaplar yazmıştır. Yahyâ'nın deri üzerine yazmış olduğu eserlerden günümüze ulaşanlar Kayravân kütüphanesinde korunmaktadır¹²¹. Muhtemelen X. asrın son çeyreği ile XI. asrın son çeyreğinde yaşamıştır.

61) İbrâhim b. Sûs el-Mâzinî: Muizz b. Bâdîs'in (Emirliği: 1015-1061) mektuplarını yazan dîvân kâtiplerindendi. Hayatı hakkında bilgiye rastlanılmamıştır. İbn Raşîk, bu zâtın birçok ilim sahibi olduğunu özellikle hat ve tezhîb sanatında temeyyüz ettiğini, riyâsî yazıda zamanının yegânesi olduğunu bildirmektedir¹²². Muhtemelen X. yy.'ın son çeyreği ile XI. yy.'ın son çeyreğinde yaşamıştır.

62) Seyyide Binti Abdulğani: Endülüslüdür. Hâfız-ı Kur'andı. Hayr u hasenât ve esirleri hürriyete kavuşturmasıyla şöhret bulmuştu.

¹¹⁸ Muhammed İd el-Harputlu, "Devrül-Mer'eti fî Kitâbetin ve Tatavvuri'l-Hattî'l-Arabiyyi", <http://www.omferas.com/vb/showthread.php?t=40618>

¹¹⁹ Nâcî Zeynüddîn, a.g.e., s.332; Sühâ, a.g.m., s.156.

¹²⁰ Muhammed es-Sâdık, a.g.y.

¹²¹ Muhammed es-Sâdık, a.g.y.

¹²² Muhammed es-Sâdık, a.g.y.

Gazzâlî'nin İhyâ-i Ulûmü'd-Dîn isimli eserini tam olarak istinsâh ettiği bilinmektedir¹²³.

63) Hüseyin b. Ali b. Hüseyin: Mağribîdir. Vezîr-i Mağribî diye meşhûrdur. Hüsn-i hattı Halef b. Süleyman'dan temeşşuk etmiştir. Henüz erginlik çağına girmeden hüsn-i hatta, mukâbelede, şiir ve cebirde akranlarını geçmiştir. Kırk sekiz yaşında vefât etmiş, Ali Mürtezâ'nın şehit edildiği yerde özel bir türbeye defn olunmuştur. Kabrinin mermer şâhidesine nakş olunan beyitler ibn Hallikân tarafından açıklanmıştır. Muhtasar “*İslâhu'l-Mantik*”, “*Muhtasar Eğânî*” ve “*Edebü'l-Havâs*” benzeri eserleri vardır. Şu beyit meşhûr şiirlerindendir¹²⁴.

أَلَيْسَ مِنَ الْخُسْرَانِ أَنْ لِيَالِيَا تَمْرٌ بِلَا نَفْعٍ وَ
تُحَسَبُ مِنْ عُمُرِي

“Heyhât! Gecelerim boşu boşuna geçiyor! Ve ömrümden sayılıyor!”

Halef b. Süleyman'ın vefat tarihi 397/1007 senesidir. Buna göre X. asrın son çeyreği ile XI. asrın ilk çeyreği arasında yaşamış olabilir.

Sonuç

Kûfî yazının özellikle Endülüs'te ve Mağrib'te *Mağribî* ismiyle kullanıldığı ve İslâm coğrafyasının tümünden ziyade yalnız bu bölgelere has bir yazı türü olduğu bilinmektedir. Nitekim bu yazının kûfînin köşeli özellikleriyle, neshin yuvarlak biçimleri arasında bir geçiş olarak karakterize edildiği de görülmektedir.

Mushaf'ın korunmasında, ilmin yayılmasında en etken unsurun kitâbet yani yazı olduğu tesbit edilmiştir. Yazının gelişmesinde ve yayılmasında en büyük pay sahipleri özellikle halife, sultan, emir ve vezir gibi devlet ricâlinin desteklediği kâtibler, verrâkklar ve nessâhlâr ön plana çıkmaktadır.

Birçok Mushaf, tefsir ve fıkıh kitabı ve dînî eserlerin Arap yazısının Mağrib'e intikalinde ilk durak yeri olan Kayravân'da kûfî hatla normal

¹²³ Henâ Muhammed, http://alzhour.com/culturedetails_print.asp?CID=12501

¹²⁴ Müstakîmzâde a.g.e., s. 175-76.

mürekkeple, bazen da renkli deriler üzerine altın mürekkeple yazıldığı müşahede edilmiştir.

Endülüs ve Mağrib’de hat sanatı yanında mürekkepçilik, ciltçilik, süsleme, dericilik vs. sanatlar da fevkalade bir seviyededir. Ciltçilikte hattâtların, müzehhiblerin ve nakkâşların rolü büyüktür. Yazılar nasıl şehirlere nisbet ediliyorsa mürekkepler de yapıldıkları yerlere nisbetle Bağdat, Kûfe, Şam, Mısır, Kayravân mürekkepleri diye adlandırılmıştır.

Belensiye’de özel hattâtlar medresesinin olduğu ve bazı Mushaf’ın bir defa kesilmiş bir kalemle yazıldığı tesbit edilmiştir.

III. Abdurrahman’ın (ö. 961) sarayında müstensihlerin, kâtiplerin ve müzehhiplerin en mahirleri istihdâm ediliyordu. Halife Müstansır Billâh (ö. 976)’ın Kurtuba Sarayı kütüphanesi; mücellit, nessâh ve müzehhiplerin en mahirlerinin bir araya geldiği atölye görünümündeydi. Bu durum onların kitaba ve sanatçılara verdiği önemi açık bir şekilde göstermektedir.

Muvahhidler (1121–1269) zamanında yetişmiş iki mücellid tesbit edilmiştir. Bunlar Mushaf’lara murassa ciltler yapmakla tanınan Ömer b. Mercî el-İşbilî ve Ebû Amr Bekr b. İbrâhîm el-Mücâhid el-Lahmî el-İşbilî’dir.

Endülüs halifelerinin saraylarında veya dışarıda birçok hattâtenin yetiştiği ismen zikredilmektedir. Sadece Kurtuba’nın doğusundaki er-Rabad’da yüz yetmiş kadın hattat devamlı Mushaf yazmış ve geceleri yazarken sokak lambalarının ışığından faydalanmışlardır.

İbn Mukle (ö. 940) tarafından icat edilen orantılı (mensub) sistemin İslâm’ın batı bölgelerinde hiç bir zaman geniş ölçüde kullanılmadığı görülmektedir.

Bu dönemde hattat kelimesinin pek kullanılmadığı bu kelimenin yerine genelde *kâtib*, *nessâh*, *müstensih* ve *verrâk* tabirinin kullanıldığı, bunları vasf ederken de *serî’ü’l-kalem*, *hasenü’l-hat* ve *berâ’etü’l-kitâbe* gibi tabirlerin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle *verrâklar*; kâğıtçılıkla, kitâbetle, kitap sanatlarıyla, istinsâhla ve yazma eserlerin alım-satımıyla meşgul olan sanatkâr insanlardır.

İbn Mukle, İbn Hilâl ve Yâkût el-Müsta’sımî gibi ekol sahibi hattâtların bazı talebeleri Endülüs ve Mağrib’de hocalarının yazı ekollerini devam ettirmişlerdir.

Hattâte Fadl'ın Mushafı'nın -eldeki bilgilere göre- kûfî hatla yazılmış, tarihi, ketebe ve vakfiye kaydı bulunan en eski Kur'ân-ı Kerîm olduğu görülmektedir.

Asıl kûfîde olduğu gibi Mağrib ve Endülüs Kûfîsi'nde de Mushafların hereke, cezim, şedde ve hemzeleri için farklı renkte mürekkeplerin kullanıldığı müşahede edilmiştir.

İslâm âleminde revaçta olan hüsn-i hat, cilt, tezhîb, minyatür ve ebrû gibi sanatlar Avrupa'ya Endülüs yoluyla geçmiş ve Hıristiyan dünyası bu kitap sanatlarıyla tanışmaya başlamıştır.

Uzun soluklu nâdir devletler içinde bulunan Endülüs, yıkıldıktan sonra büyük yıkımlara ve tahriplere maruz kalmıştır. Kültür ve medeniyetin kaynağı olan binlerce eser günümüze ulaşmamıştır. Bunların meçhûl kalmasında en büyük pay, maalesef kendilerini kültür ve medeniyetin kurucusu göstermeye çalışan art niyetli milletlerdir. Öyleyse medeniyetimiz ve sanatlarımız üzerindeki sis perdeleri kaldırılmalı ve bunların dünya medeniyeti üzerindeki gerçek payı artık gözler önüne serilmelidir. “Her şey aslına rucu eder” fehvasınca bu medeniyet, kültür ve sanatların ilk sahipleri ve menşeleri açık ve seçik olarak ortaya konulmalıdır.

Kaynakça

Affî el-Behnesî, *Mu‘cemü Mustalahâti'l-Hatti'l-'Arabî ve'l- Hattatîn*, Beyrut 1995.

Alparslan, Ali, “İslam Yazıları”, **Hat ve Tezhip Sanatı**, Editör, Ali Rıza Özcan, Ankara 2009, s. 30.

ar.wikipedia.org/wiki/خط_أندلسي (13.11.2011)

Birişik, Abdülhamit, “Kıraat”, **DİA**, Ankara 2002, 25/426.

Bolelli, Nusrettin, “Hattat Kadınlar”, **İslâmî Edebiyat**, II/2, İstanbul 1989, s. 32-34.

Çetin, M. Nihad, “İslâm Hat Sanatı'nın Doğuşu ve Gelişmesi”, *İslâm Kültür Mirasında Hat Sanatı*, İstanbul 1992.

Çetin, M. Nihad, “Arap” **DİA**, İstanbul 1991, 3/276-282.

Derman, M. Uğur, *Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul 2002.

Derman, M. Uğur, “Hat” **DİA**, İstanbul 1997, 16/427-437.

Derman, M. Uğur, *İslâm Türk Mirâsında Hat Sanatı*, İstanbul 1994.

- Habîb, *Hat ve Hattâtân*, Kostantiniyye 1305.
- Harekât, İbrahim, “Mağrib”, **DİA**, Ankara 2003, 27/314-318.
- Henâ Muhammed, http://alzhour.com/culturedetails_print.asp?CID=12501
- Hitti, Philp K., *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1995, II, 783;
- <http://forum.arabia4serv.com/t66130.html> (01.03.2013)
- <http://www.attarikh-alarabi.ma/Html/adad15partie14.htm> (05.04.2013)
- <http://www.alghad.com/index.php/article/235025.html> (10.04.2013)
- http://www.alukah.net/Literature_Language/1187/39992/ (09.05.2013)
- http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;ISL;tn;Mus01;48;ar (10.06.2012)
- İbn Beşküvâl, Halef b. Abdulmelik, *es-Sıla*, Beyrut 1989, I,363.
- İbn Dabbî, Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed, *Buğyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, Tah. İbrâhîm el-Ebyârî, Beyrut 1989, I, 82.
- İbnu'l-Ebbâr, Muhammed b. Abdullâh, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sıla*, Tahkîk, İbrâhîm el-Ebyârî, Mısır 1989, I/373.
- İbrahim Cum'a, *Kadiyyetü'l-Kitâbeti'l-'Arabiyye*, Kahire, ts., s. 45-46.
islamicdoc.org/Multimedia/fbook/1090/1090_2.htm
- el-Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sâ fî Sina'âti'l-İnşâ'*, I-XIV, Beyrut 1987.
- Kazan, Hilal, *Diünden Bugüne Hanım Hattatlar*, İstanbul 2010, s. 199
- Kazancı, A. Lütfi, “Abdüddâr”, **DİA**, İstanbul 1988, 1/177.
- Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n-Nisâ*, (Nşr. Bedrettin Çetiner), İstanbul 1982, II/127;
- Muhammed İd el-Harputlu, “Devrü'l-Mer'eti fî Kitâbetin ve Tatavvuri'l-Hatti'l-Arabiyyi”,
<http://www.omferas.com/vb/showthread.php?t=40618> (03.08.2012)
- Muhammed es-Sâdık Abdullatîf, “Duhûlu'l-Mushafi's-Şerîfi li İfrîkiyye (Tunus) ve İntişârü'l-Hatti'l-Arabiyyi Hattâ'l-Karni 5 H.”,
<http://www.attarikh-alarabi.ma/Html/adad14partie6.htm>
(01.02.2013)
- Moritz, B. “Arabistan (Yazı)”, **İA**, İstanbul 1965, I, 498-512.
- Müstakîmzâde, Süleyman Sa'deddîn, *Tuhfe-i Hattatîn*, İstanbul 1928.
- Nâcî Zeynuddîn, *Musavvaru'l-Hatt'ı-l Arabî*, Bağdat 1388/1968, s. 332;
- Okiç, M. Tayyip, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, Ankara 1981, s. 56.

- Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müe'l-lifîn*, Dimeşk, 1960.
- Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Funûnü'l-Cemîle fi'l-Usûri'l-İslâmiyye*, Dimeşk 1392/1972, s. 176.
- Özdemir, Mehmet, “Endülüs”, **DİA**, İstanbul 1995, 11/211–225.
- Sa'd Abdullâh el-Büşrâ, *el-Hayâtü'l-İlmiyye fî Asri Mülûki't-Tavâif fi'l-Endelüs*, Riyad 1993, s. 204;
- es-Safedî, Selahattin Halîl, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, Wiesbaden 1394/1974, III/351;
- Sâmiye Mustafâ Sa'd, *el-Verrâketü ve'l-Verrâkûn fi'l-Endelüs*, Mısır 2000, s. 47;
- Suhâ, a.g.e., 158.
- Seybold, C. F., “Endülüs”, **İA**, İstanbul 1988, IV/270.
- Sühâ Mahmûd, “Kitâbetü'l-Mesâhif fi'l-Endülüs”, *Mecelletü'l-Bühûsi ve'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, sy. 7, (4.sene), s. 144-145.
- es-Süyûtî, Cemâleddîn Abdurrâhmân, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, I-II, Beyrut, 1399/1979.
- tr.wikipedia.org/wiki/Toledo (05.07.2011)
- Vesile Belaid b. Humdah, “İnatetü'l-Mer'eti't-Tûnisiyyeti bi'l-Mushafi Kitâbeten ve Vakfen”, *Mecelletü'l-Hidâye*, Tunus sene XIX, aded1, s.23-26.
- www.endulus.net/endulustarihi/yeradlari.htm
- Yakıt, İsmail, *Türk-İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul 1992.
- Yılmaz, Abdulkadir, *Türk Kitap San'atları Tabir ve Istılahları*, İstanbul 2004.
- Yılmaz, Abdulkadir, “Muhammed es-Sincârî (es-Sehâvî) ve “Bidâ'atü'l-Mücevid fi'l-Hat ve Usûlih İsimli Eseri”, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 20 (2003), s. 53-90.
- Yılmaz, Abdulkadir, “Endülüs ve Mağrib'te Kufî Hattının Tarihi Gelişimi”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2012, sy. 29, s. 121-139.
- Yusuf, Zennûn, - Muhittin, Serin, “Kûfi”, **DİA**, Ankara, 2002, XXVI, 342-345.
- ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-Alâm*, Beyrut 1389/1969.